

О ЦРКВИ РАШКЕ ДОБА ПРЕ НЕМАЊЕ*

Ђорђе Јанковић, Филозофски факултет, Београд

Размотрене су црквене грађевине у долини Рашке и око ње, и предложено ново или уже датовање – базилика из Пазаришта била би из 5. столећа, а она из Попа из 8–9. столећа. Посебно је размотрен наводно римски грађевински комплекс из Сочанице и датован у доба бугарског цара Симеона. Петрову цркву треба датовати у другу половину 10. столећа. Стара Павлица је саграђена одмах након 1150. године.

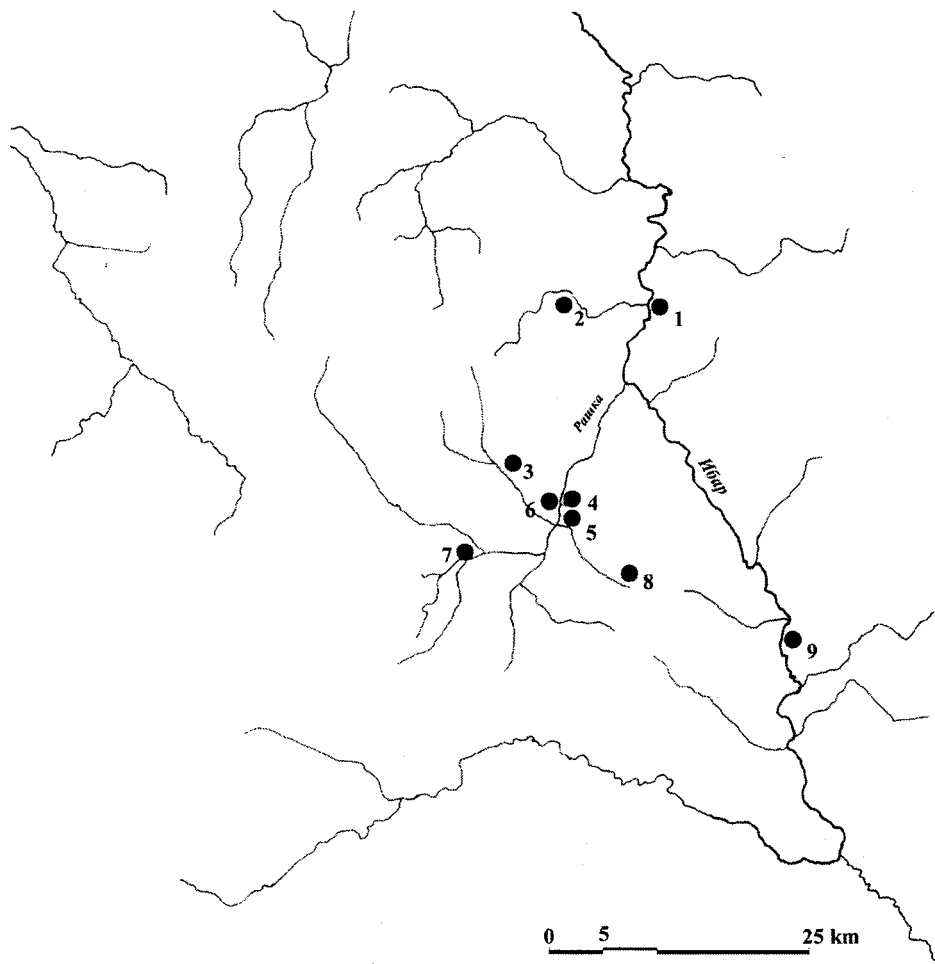
Кључне речи: средњи век, Рашка, Црква, Срби, Бугари.

Цар Константин VII Порфирогенит (913–959) забележио је да су Срби покрштени у време цара Ираклија (610–641), од стране свештеника посланих из Рима (Порфирогенит 1959: 49). Последњих година истраживани су и први манастири тог времена, као што су манастир на Превлаци код Тивта – Иловица и Тврдош код Требиња (Јанковић и остали 2000: 10–13; Јанковић 2003: 14–16). Треба претпоставити да је покрштеном народу устројена и Црква, али о њој се ништа не зна из познатих писаних података. Тек у време кнеза Мутимира (владао до 891/892) забележено је постојање епископије, али се не зна где јој је било седиште. Данас се некако подразумева да је најстарије српско црквено седиште било у Расу, односно у Петровој цркви у Новом Пазару.

У свом излагању показашу шта се данас, после две деценије археолошких истраживања, може закључити из откривених црквених грађевина у области Рашке у ужем смислу, мада нисам био у прилици да лично учествујем у њиховим теренским истраживањима. Иако код нас нису вршена систематска истраживања цркви те епохе, ипак се на основу

* Овај текст је допуњен реферат прочитан на пленарном заседању скупштине Српског археолошког друштва, одржаном у Новом Пазару маја 2003. године.

проучених споменика у суседним земљама може доћи до потпуније слике и тачнијег датовања појединих храмова. Основно питање је положај седишта епископије Србије у 9–10. столећу, и у каквој је оно вези са потоњом епископијом у Расу, први пут забележеном у 11. столећу. Овде ћу приказати храмове доба пре Немањића у сливу Рашке или у граничним областима (карта) и указати на отворена питања и могућа решења. Ту је највећи број старијих ископаваних цркви датован у рани

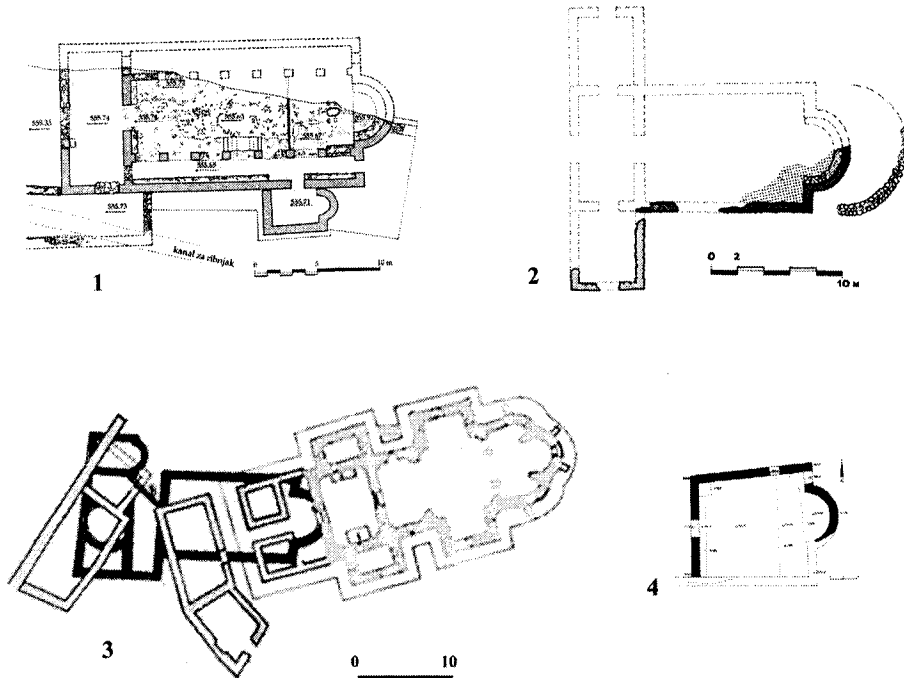
Карта. Цркве у Рашкој из доба пре Немање: Нова Павлица (1), манастир Градац (2), Попе (3), Постење (4), новопазарска Бања (5), Петрова црква (6), Пазариште (7), Златни камен (8), Сочаница (9)

Map: Churches of a pre-Nemanjić date in Raška: Nova Pavlica (1); Gradac Monastery (2); Pope (3); Postenje (4); Novopazarska Banja (5); St Peter's (6); Pazarište (7); Zlatni Kamen (8); Sočanica

средњи век, односно у 6. столеће. По такозваном *Љетопису ѿ ѿиѧ Дукљанина*, Рашка је источна половина Србије, а простирала се од Дрине до Липљана и оближњег језера на Косову (Љетопис 1988: 114).

Прво се морам осврнути на византијске цркве из раносредњовековног доба, које би требало да претходе покрштавању Срба. Најстарија позната црквена грађевина по свој прилици је делимично истражена базилика у Пазаришту (Поповић 1999: 123–134). Базилика у Пазаришту подигнута је вероватно негде по изградњи утврђења више ње крајем 4. столећа, односно најпре у 5. столећу (сл. 1: 1). Њено датовање у доба цара Јустинијана није прихватљиво, пре свега јер таквих грађевина нема у Царичином Граду, архиепископском седишту Северног Илирика тог доба. Грађевине сличних основа, као што су базилике у Нишу, Софији, Стобима итд., а пре свега већа базилика II града Скупи (Гарашанин и Корачевић 1979), метрополе Дарданије срушене у земљотресу 518, провинције у којој се налазила и долина Рашке, датују се у 4. и 5. столеће, а најкасније до почетка 6. столећа. У 6. столећу вероватно је саграђена гробна капела на другој обали Рашке у Пазаришту. Базилика је могла бити коришћена и у 10–12. столећу, када се на подручју Самуилове патријаршије, односно Охридске архиепископије подижу базилике, као што су оне на Преспи, у Охриду, Призрену, Липљану, Мородвизу, Серу итд. (Кораћ и Шупут: 1998: 115–124). Штавише, не може се искључити ни могућност да је базилика у Пазаришту подигнута у 11–12. столећу. Наиме, црква која би служила настањенима на Градини, као и одговарајуће гробље, још увек нису нађени. Базилика из новопазарске Бање (сл. 1: 2), основе уобичајене за 6. столеће, касније није коришћена (Јовановић 1995: 62–64). Истовремени храм сличне основе, на коме је краљица Јелена подигла манастир Градац (Јуришић 1989: 25–27), могао је бити коришћен и током средњег века (сл. 1: 3). Црква на Златном камену није цела истражена (Иванишевић 1990: 7–17), али би могла бити саграђена у раном 6. столећу, ако не и пре тога (сл. 1: 4).

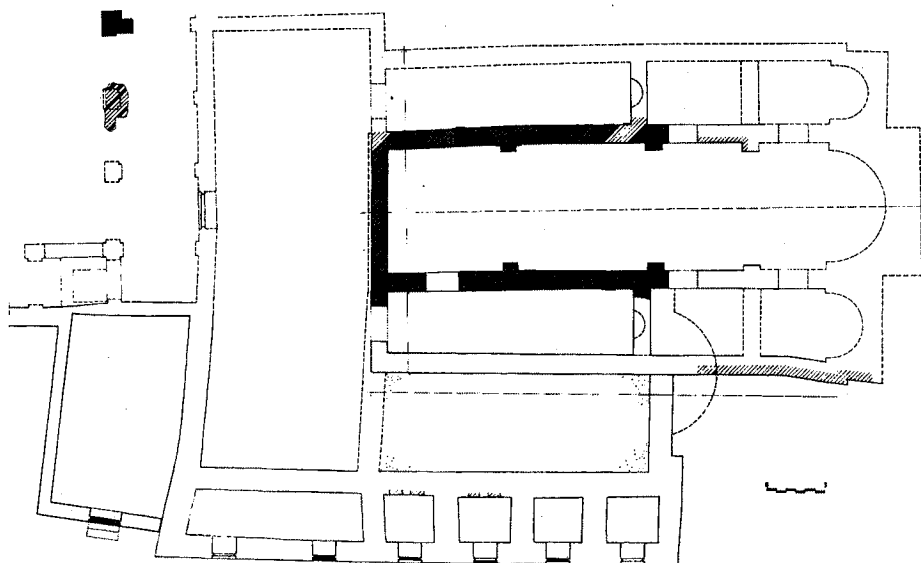
Скрећем пажњу да грађа прикупљена сондирањем утврђења подигнутих у време Византије око Новог Пазара указује на могућност њиховог коришћења и у наредним столећима, јер међу објављеним налазима има оних незапажених, које би требало датovati у 9–11. столеће. У Ђурђевици има уломака грнчарије 9–10. столећа (Милинковић 1983: Т. 4), а на Тупом кршу су нађени стило и камени пршљенак најпре из 10. столећа (Милинковић 1985: 49–50), као и камени пршљенак са Тројана (Иванишевић 1989: 10). Отуда се и неке цркве једноставних основа, као оне на Постоњу, могу датovati у рановизантијско доба или у 9–10. столеће. У Врсеницама је такође откривена црква (Поповић и Премовић – Алексић 1996), која није објављена, због чега се њено датовање још не може разматрати.

Сл. 1. Цркве рановизантијског доба : Пазариште (1) (по М. Поповићу 1999), новопазарска Бања (2) (по А. Јовановићу 1995), манастир Градац (3) (по А. Јурушић 1989), Златни камен (4) (по В. Иванишевићу 1989)

Fig. 1 Churches of an Early Byzantine date: Pazarište (1) (after M. Popović 1999); Novopazarska Banja (2) (after A. Jovanović 1995); Monastery of Gradac (3) (after A. Jurušić 1989); Zlatni Kamen (4) (after V. Ivanišević 1989)

По рановизантијској епохи, наступио је средњи век, овде са српским кнезом на власти од доба цара Ираклија (610–641), незабележеног имена, по цару Константину VII Порфирогениту. У ком обиму је тада спроведена евангелизација за сада је тешко одговорити, као и како је била устројена Црква Срба. Поред утврђеног постојања манастира код Требиња и Тивта, забележени су налази ране српске грнчарије уз храмове рановизантијског доба – цркву Апостола Павла у Чичеву (Петро – Павлов манастир код Требиња), или обредних громила уз цркве у Цимешама код Петровца, Павином Пољу код Бијелог Поља итд., али се у разматрање свих цркви 7–9. столећа не могу упуштати на овом месту. Може се само нагађати, на основу откопавања у Пећкој патријаршији пре Другог светског рата, да је у њој далеко раније могло бити седиште епископије (сл. 2). Тамо је установљено постојање велике тробродне грађевине, чији су делови сачувани у средњем храму, посвећеном Светим Апостолима (Чанак – Медић 1995: 24–29). Дестиник, који је дотле могао

Сл. 2. Претпостављени првобитни план цркве Светих Апостола у Пећкој патријаршији (по М. Чанак-Медић 1995)

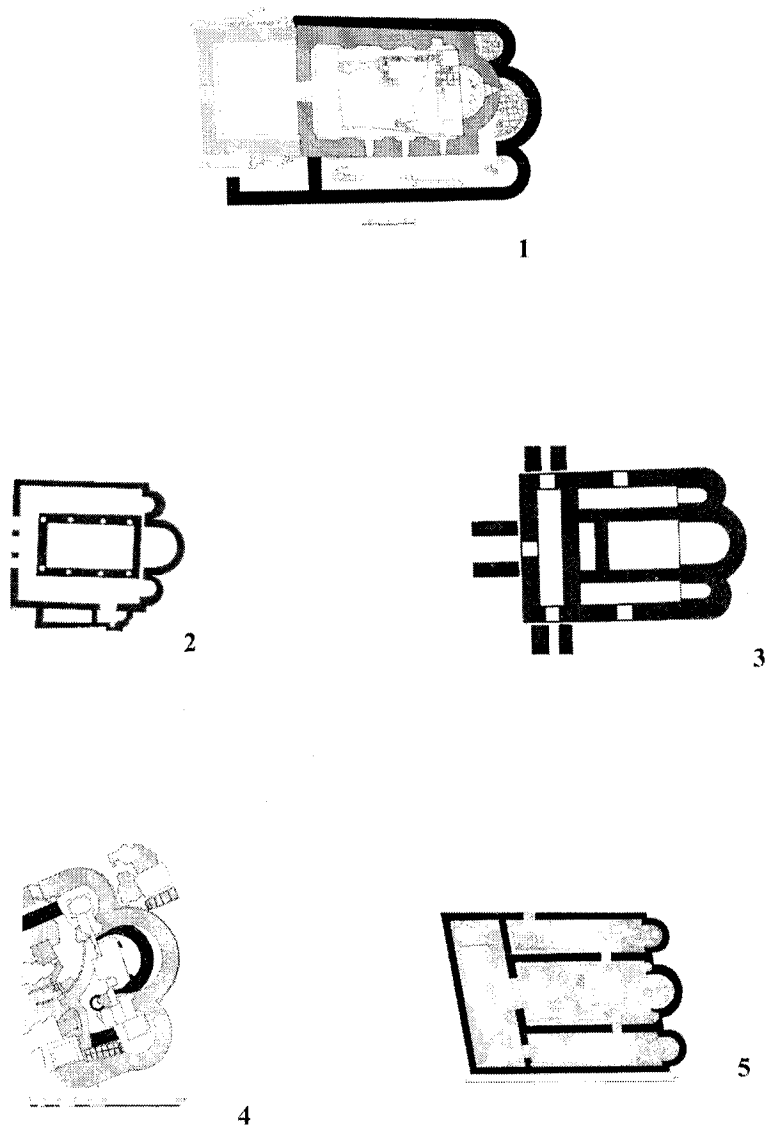
Fig. 2 Presumed original plan of the Church of the Holy Apostles at the Patriarchate of Peć (after M. Čanak-Medić 1995)

бити престоно место Србије, јер је на првом месту међу набројаним градовима (као Нин код Хрвата), тражи се у Метохији јер је био изложен Бугарима (Новаковић 1981: 61–62). Ако је у Пећи било епископско седиште, оно је ту било безбедно до почетка 9. столећа. Наиме, Бугари, који су потисли Србе са ушћа Тимока још у време свог насељавања у Доње Подунавље, продиру у југоисточне пределе Панонске низије најкасније крајем 8. столећа; они су тада довољно снажни да 814. заузму Средец (Софију), да потом у сукобу са Франачком присвоје Срем, односно Другу Панонију. Бројне су непознице везане за бугарска освајања на западу (Ђирковић 1981: 147–148). Чини се извесним да су Бугари приликом заузимања долина Велике и Јужне Мораве напали и потисли Србе на запад, негде око 800-те. Зато треба претпоставити премештање епископског седишта из Хвосна, уколико се тамо налазило, у безбедније пределе, можда у Подриње или Босну. Први забележени напади Бугара на Србију, наводно неуспешни, одиграли су се у време хана Пресијама (836–852). У време хана Бориса (852–889) Бугари су поново напали Србију и били поново поражени, али тада је граница била у Расу, односно долина Рашке је већ била у бугарском поседу. По свој прилици су се Бугари домогли долине Рашке још у првој половини 9. столећа. Под Симеоном (893–927), ханом, а затим бугарским царем, настављен је

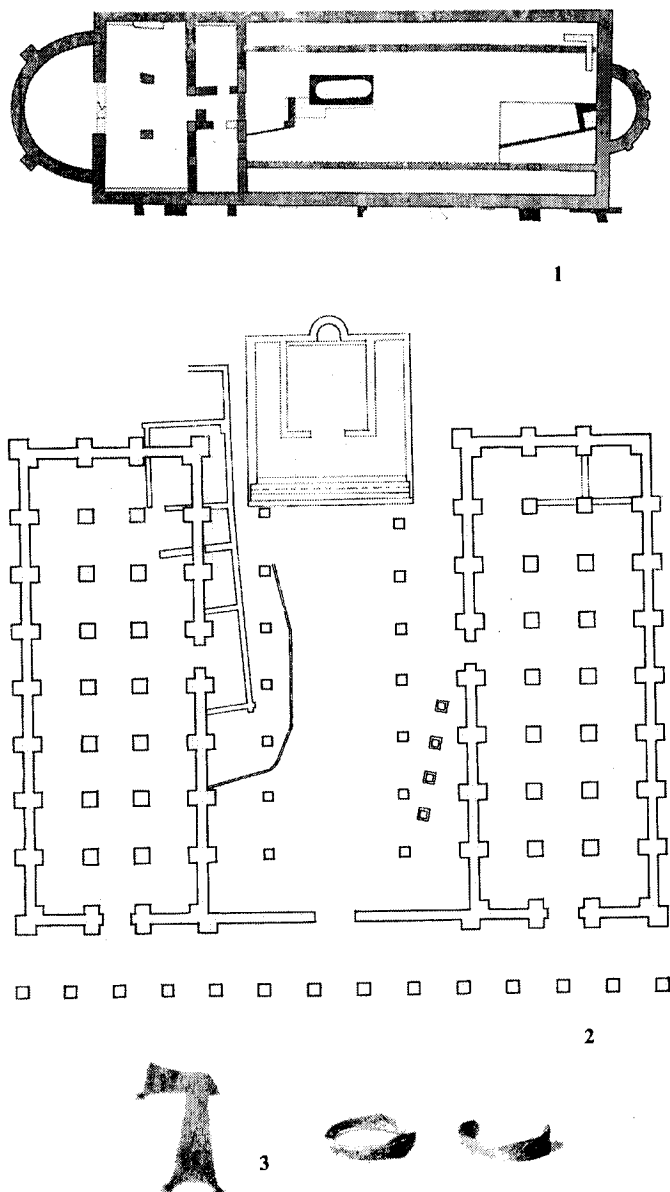
притисак на Србију. По цару Константину VII Порфирогениту, цар Симеон је освојио кнежевину Србију 924. и сасвим је раселио. Нема сумње да је бугарска граница тада померена даље на запад, али је питање докле. У најмању руку је цела Рашка са Подрињем и Полимљем била припојена Бугарској; о бугарском освајању сведоче њихови графити из Раса (Томовић 1990: бр. 4, 5, 10, 15) и Шудикове код Берана (Пудић 1965).

Са добом бугарске превласти у долини Рашке могу се повезати две цркве. Она откривена испод храма Светог Петра и Павла у селу Попе код Новог Пазара, опредељена је у рановизантијско доба, не искључујући ни другачије датовање (Вукадин 1977). Има три апсиде на истоку, седишта уза зидове и припрату (сл. 3: 1). Није истражена до краја, па је отворено питање да ли је реч о базилици, односно грађевини јединственог тробродног простора, или грађевини подељеној зидовима на три “брода”, или грађевини са куполом. Апсиде се међусобно додирују и надовезују на бочне зидове без угла. У средишњој апсиди сачуван је темељ часне трпезе, а уз зидове седишта и епископски престо у апсидиоли. У јужној апсиди такође је нађен темељ часне трпезе. Сличан источни део имају дворска и патријаршијска црква у Преславу и друге веће и мање цркве у Преславу и Плиски (сл. 3: 2–3) датоване шире око 900–те, без бочних олтара (Мавродинов 1959: сл. 165; Чанева – Дечевска 1980: 33–44, сл. 14; Ваклинов 1977: 174–175, 177; Овчаров 1991). Слично изгледа источни део делимично истражене базилике у Мачванској Митровици (сл. 3: 4) о којој је више пута писано, али без изношења документованих археолошких чињеница (Поповић 1967: 133; Исти 1980); зато је њено датовање отворено, нарочито због нејасноћа изазваних разликама у објављеним плановима. У зависности од датовања, она може бити грађевина из доба власти Византије, Бугарске или кнеза Коцеља, а не треба искључити ни Србе; нажалост, средњевековни археолошки слојеви Митровице по правилу су уништани. Црква на Градини Мартинића у Зети (сл. 3: 5) има другачије изведене апсиде, али са три часне трпезе, седиштима уз зидове раздвојених “бродова”, као и седишта са епископским престолом у средишњој апсиди; датована је у 9. столеће (Кораћ 2001: 15–78, 130–131). Дакле, уколико се покаже да црква у Попама има и раздвојене “бродове”, односно да има бочне просторије, што би могла бити одлика ране српске црквене архитектуре, треба је датовати до бугарског освајања долине Рашке. Ако је то црква са куполом или уобичајена базилика, треба је датовати у време бугарске власти, најпре у време цара Симеона. Њена величина је таква да је могла бити епископско седиште.

Друга црква ове епохе је одавно објављено црквиште у Сочаници, додуше датованог као и суседне грађевине, у римску епоху (Ћегић 1970: 37–46). Тамо се налази базилика уграђена у доба цара Симеона у зграду вероватно тетрархијског доба (сл. 4: 1). На зграду која је првобит-

Сл. 3. Црква у Попама и сличне цркве 9. столећа: Попе (1) (по О. Вукадин 1977), Плиска (2) (по Н. Чаневој-Дечевској 1980), Преслав (3) (по Н. Мавродинову 1959), Мачванска Митровица (4) (по В. Поповићу 1980), Градина, Мартинићи (5) (по В. Кораћу 2001)
 Fig. 3 Church at Pope and related ninth-century churches: Pope (1) (after O. Vukadin 1977); Pliska (2) (after N. Čaneva-Dečevska 1980); Preslav (3) (after N. Mavrodinov 1959); Mačvanska Mitrovića (4) (after V. Popović 1980); Gradina Martinići (5) (after V. Korać 2001)

Сл. 4. Сочаница у време цара Симеона: основа базилике (1) (по Е. Чершкову 1970), форума, односно дворца (2) (по Е. Чершкову 1970), старији крст – привесак и нарукнице из вероватно 12. столећа (3) (по Е. Чершкову 1970)

Fig. 4 Sočanica at the time of Simeon I: plan of the basilica (1) (after E. Čerškov 1970) and of the forum and palace (2) (after E. Čerškov 1970); pendant cross and bracelets, probably of the 12th century (3) (after E. Čerškov 1970)

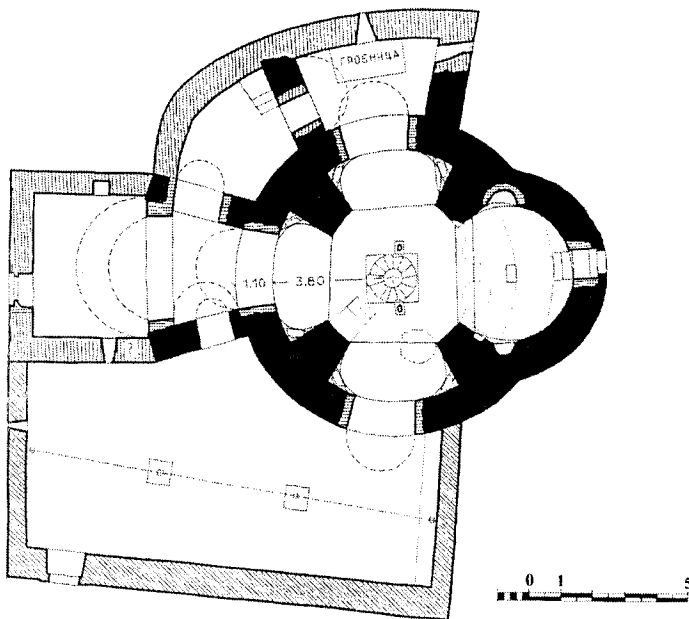
но имала апсиду на западној страни, дограђена је апсида на истоку, а дизањем колонада добијен је тробродни простор. Стубови различите висине и различитог пресека, кружног и овалног, смењивали су се, што подсећа на неке богатије грађене цркве, каква је базилика из доба хана Бориса Михаила у Плиски. Њен камени украс, капители пре свега (таб. II, 1–2), слични су оним нађеним у Великој базилици у Плиски и Округлој цркви у Преславу (Мавродинов 1959: сл. 154, 155, 209; Ваклинов 1977: 160–161; Овчаров, Тотев и Попов 1980: сл. 41). М. Ваклинова сматра да је реч о каменом украсу рановизантијског доба, уграђеном у бугарска здања (Ваклинова 1984: 94, сл. 2), чак и за оне недовршене из Преслава (Ваклинова 1993: 89, сл. 8). У Македонији се такви капители датују у 5–6. столеће. У Стобима су код тзв. Синагоге нађена четири таква капитела за прозоре (таб. II, 3), са одговарајућим двојним стаблима стубова, обележени грчким словима (Николајевић – Стојковић 1957: 23, сл. 112). Таквих капитела има и у Костуру, не само у цркви Светих Арханђела (Ὁρλάνδος 1938: 65–66, сл. 46), који је такође био у саставу Бугарске. Међутим, да их треба датовати управо у доба цара Симеона, показују керамичке плочице из Преслава (таб II, 4), са истим али сликаним мотивима (Мавродинов 1959: сл. 295, 298–301). У Преславу је деловала грчка радионица за израду сликане керамике (Тотев 1982), каква је коришћена и у цариградским црквама. На њеним производима има украса који се појављују на поменутих капителима (Тотев 2001: Т. 7). Зато је тешко замислити да градитељски замах у Бугарској није био праћен успостављањем најмање једне домаће клесарске радионице, која је допуњавала рад клесара из Византије.

Грађевински комплекс са северне стране базилике, који је Е. Чершков протумачио као римски форум и хореа, иако је запазио да нема римских аналогја (Ћершков 1970: 14–35), потиче из истог времена. Састоји се од две симетричне грађевине подједнаких основа, између којих је двориште окружено колонадама, са капијом на југу и двораном са апсидом на северној страни (сл. 4: 2). На западној грађевини сачувано је и пет прозора, начињених од римских сполија 3–4. столећа. По сличним основама палата из Плиске и Преслава (Василева 1984; Георгиев 1984), ово би могао бити дводелни дворца са пријемном двораном у којој би престо био у апсиди на северној страни. Може се само нагађати да је ту могло бити епископско седиште Бугарске цркве, јер је ова црква знатно већа од оне у Попама. Устројство Бугарске патријаршије у време цара Симеона, као и колико је имала епископија и можда архиепископија, није истражено. Један оштећен крст (Ћершков 1970: Т. 19,12) припада истом времену (сл. 4: 3). У Сочаници су нађени и неки рановизантијски предмети (Ћершков 1970: Т. 17, 5), који указују на могућност да је ту и тада трајао живот. Базилика је коришћена и током 12. столећа, како то показују гробни налази – тракасте наруквице (Ћершков 1970: Т. 19, 10–11).

У позном средњем веку била је у рушевинама, и служи за сахрањивање под мраморовима (таб I, 5). Ту је било место Сеченица, забележено у доба великог жупана Уроша II (прва половина 12. столећа), посебно брањено од Византије новоподигнутом тврђавом Галич (Кинам 1971: 25, 29). Налази се на путу Ниш – Рас. Ту су давно забележени остаци моста на Ибру, повезаног са податком да је на њему убијен рашки жупан Љутомир, када је бежао на исток после пораза на Лиму од краља Бела, негде у другој половини 10. столећа (*Љеџојић* 1988: 120).

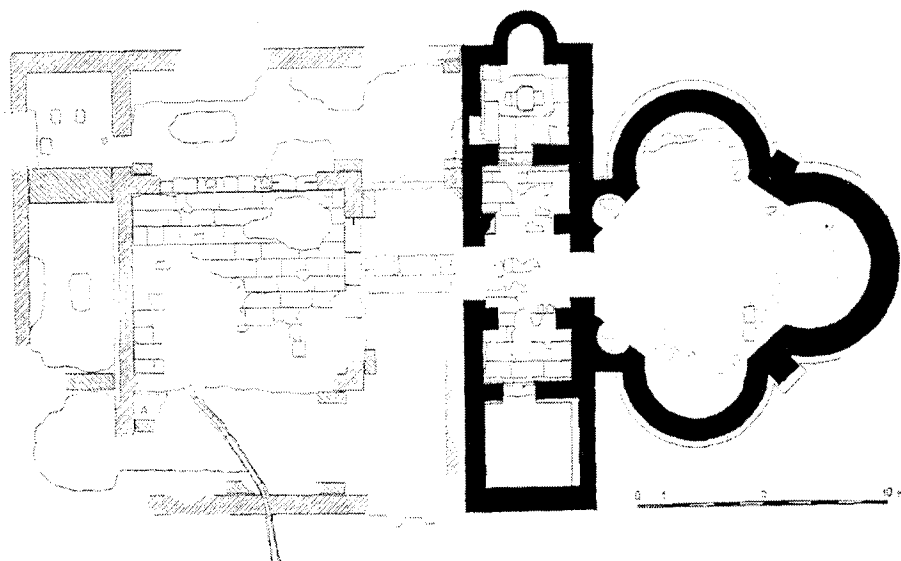
По смрти цара Симеона 927. године, Рас и цела Рашка поново су доспели у састав Србије. Кнез Часлав обнавља Србију, а за њим, после неког времена, по *Љеџојићу* Србијом влада краљ Бело, који је дошао из Рима, и који је по заузимању Рашке подигао цркву Светог Петра, у близини Бање, и град који је назвао својим именом (*Љеџојић* 1988: 120–121). Ту је успоставио и епископско седиште. Ови делови *Љеџојића* могу се сматрати за истинске податке, јер су потврђени археолошким налазима. У Новом Пазару се заиста налази и Бања, и Петрова црква, а вероватно и истовремено утврђење у Постоњу.

Петрова црква је, поред триконхоса у Затону на Лиму (*Ковачевић* 1967: 375–376), до сада једина црква у Рашкој опредељивана у 9–10. столеће (сл. 5), мада још није сасвим одбачена претпоставка о њеним

Сл. 5. Основа цркве Светог Петра (по Ј. Нешковићу 1987)
Fig. 5 Plan of St Peter's (after J. Nešković 1987)

рановизантијским темељима (Нешковић 1987). Иако се за њу могу наћи аналогије преко Цариграда чак до Јерменије, нема разлога да се пре свега не повеже са сличним зградама крстионица из Италије 9–11. столећа, као и у Далмацији и Хрватској. Аналогија са Бугарском нема, са изузетком знатно веће Округле цркве. За Италију наводим примере из Ђалијана и Бијеле (таб III); упадљива је сличност основе, у изгледу куполе и другим особинама (Mazzariol, Pignatti 1961: 286–287). Њен најстарији живопис повезан је са грчким и датован у 10. столеће (Михаиловић 1986: 71–83). Њој је по низу особина слична триконхална црква из Дољана (сл. 6), погрешно датована у рановизантијско доба,¹ некада сличне куполе, у којој се базен за крштавање налази у посебној одаји (Кораћ 1959). У Петровој цркви је базен крстионице испод куполе, као и у Округлој цркви из Преслава (Бояджиев 1982: 61–65), али чије су апсиде споља повезане пиластрима, као у Дољанима. Сличности са Италијом подударају се са подацима *Љејџојиса* о пореклу оснивача Петрове цркве из Рима, краља Бела; зато нема разлога да подизање Петрове цркве не

Сл. 6. Триконхос из Дољана (по В. Кораћу 1959)

Fig. 6 Trefoil-planned church at Doljane (after V. Korać 1959)

¹ Ова црква је датована не по изгледу основе, већ по у њој нађеном каменом украсу (Nikolaјевић 1963). Међутим, тај украс, као што су импост капители и парпетне плоче украшене са обе стране, заправо потиче из суседне базилике. У цркву, саграђену од камена и старијих римских опека и споља омалтерисану, никако није могао да стане због своје величине; коришћен је за уграђивање у дозидано предворје.

датујемо у другу половину или око краја 10. столећа, после кнеза Часлава а у време летописног краља Бела. На суседној градини Постоње, чија су истраживања у току, нађена је мања једнобродна црква (Мркобрад 1996б: 126–127, сл. 1–3), која би могла бити и старија и млађа, али како показује изглед њене апсиде и друго, свакако не припада рановизантијском добу. Њена једноставна основа не омогућује уже датовање пре коначног публикавања археолошких истраживања. Исто се може рећи и за капелу, која се налази тридесетак метара јужније (Мркобрад 1996а: 201–202).

Пошто је Петрова црква била крстионица, очито владарска, слично оној у Диоклитији, односно Дољанима, поставља се питање да ли је ту негде постојала и саборна црква. Чини се да би такву цркву, која би у олтару имала епископски престо, и била погоднијег простора за одржавање литургије, тек требало тражити, најпре на простору Новог Пазара, што је до сада пропуштено. Та црква би требало да буде старија, јер се не спомиње у *Љеџојису*.² Подсећам да у Рашкој у ужем смислу, односно у сливу Рашке, није нађена епископска црква рановизантијског доба са епископским престолом и крстионицом, која би подмиривала потребе становништва овог дела Дарданије. Вероватно и њу треба тражити на ужем подручју Новог Пазара; можда је у питању један те исти храм. Порта Петрове цркве није истражена – са јужне стране има места за пространу цркву.

Може се само нагађати да ли је и ком архиепископском, односно митрополитском седишту био потчињен епископ Рашке пре 11. столећа; можда неком неутврђеном у Диоклитији – у Скадру, Дукљи или Пећи? Епископија Рас налази се под Охридском архиепископијом тек у другој повељи цара Василија из 1020. године, што би указивало да је била под Драчем (Калић 1979: 31–32), или да Рас претходно није био под патријаршијом успостављеном у време цара Самуила, или да Византија пре тога није господарила Расом. Од 1020. до 1219. епископија у Расу остала је под Охридом. По скромном броју клирика и парика, по 15 (као и Липљан, Призрен, Браничево итд.), ова епископија је захватала мали простор, вероватно само Рашку у ужем смислу, заправо оно што је Византија тада потчинила.

Питање је шта се дешавало у време краља Константина Бодина, када је успостављена архиепископија у Бару, под којом су поред осталих, били епископи Србије и Босне (Калић 1979: 36, 45–47). Из *Љеџојиса* се зна да

² Забележено је подизање цркве Светог Петра, а то је заправо храм намењен крштавању, крстионица, како то произлази из његове величине и базена крстионице у поду. Зато се намеће питање – да није поред била црква посвећена Апостолу Павлу? Тада би се лакше разумело касније помињање цркве Светих Апостола Петра и Павла, уколико то није црква Светих Апостола у Пећи.

је краљ Бодин дао Босну жупану Стефану на управу, а Рашку жупанима Вукану и Марку (Љетопис 1988: 139). То значи да је Рашка била подељена на две области. Жупан Вукан из области Раса настоји да ослободи Косово, што значи да је управљао облашћу на југоисточној граници. Жупан Марко, који се више не спомиње, вероватно је владао унутрашњошћу Рашке, односно њеним западним делом, мада се не може искључити ни њен северни део, између Западне Мораве и средњег Подриња. Епископ Србије Барске архиепископије боравио је несумњиво у Рашкој, а не у Босни, али је питање да ли у Рашкој у ужем смислу, или негде у Метохији, Полимљу или Подрињу, односно у области којом је управљао жупан Марко. Ако је епископ Раса, којим управља жупан Вукан, признавао Охридског архиепископа, онда је епископ Србије Барске архиепископије могао имати седиште најпре у Пећи, или негде у Полимљу или Подрињу. Постојање старог епископског седишта у Пећи, једно време под Барском архиепископијом, објаснило би успостављање епископије у време Светог Саве у старом манастиру Студеници Хвостанској уместо у Пећи. Тек пошто је латинска црква потиснута као јеретичка, створени су услови да се седиште архиепископије премести (врати?) у Пећ из Жиче.

Византија је напала Србију 1091. године, а рат се завршио успостављањем византијске власти на Косову и у Расу, са границом западно од Градине више Пазаришта; о данашњој Метохији нема података. Српска борба за ослобађање источних делова Рашке, започета освајањем византијских упоришта у Расу и Липљану, прекинута је византијском офанзивом средином 12. столећа у долини Ибра и Рашке и окончана византијским тријумфом на реци Тари, вероватно код Мојковца.³ У овим збивањима одређену улогу имала је тврђава Галич која је требало да брани област Сеченице. Галич се налази на око 4 km североисточно од Сочанице. То утврђење је било изграђено од дрвета, камена и земље. Становништво Галича је Византија преселила, док је у Расу остављено српско становништво под византијском командом (Кинам 1971: 23, 25), што је потврђено налазима особене грнчарије у Градини више Пазаришта (Јанковић 2001). Византинци су коначно потиснути из Рашке тек под Стефаном Немањом (1166–1196).

Овој епохи припада поуздано само једна црква, Стара Павлица код Брвеника (Дероко 1962: 39). То је храм особене византијске основе, са

³ Став М. Благојевића да се битка одиграла не на реци Тари, већ у близини Ваљева (Благојевић 1976), усвојен је у нашој историографији (Калић 1981: 203), иако је Р. Новаковић убедљиво показао да се такво мишљење не може одржати (Новаковић 1977). Правилно датовање Сочанице има посебан значај за разумевање збивања средине 12. столећа, јер потврђује да је византијски напад био усмерен у језгро Србије, од Ниша преко Сочанице и Раса до реке Таре (Мојковац), а не у погранично подручје код Ваљева.

малим поткуполним простором и пространом спољашњом припратом, подигнут на брежуљку поред Ибра, у жупском пределу. Његов истакнут, упадљив положај, указује да је подигнут у славу победа над Србима 1149–1150. То објашњава неспомињање ове цркве у време Немањића. Слично њој, као својеврстан одговор, велики жупан Стефан Немања подиже Ђурђеве Ступове на доминантном вису изнад Петрове цркве, после победе код Пантина 1166. У овом добу би могла бити обновљена базилика на Пазаришту, као што сам напред напоменуо. Епископски храм Раса тог времена тек треба тражити, најпре у старијој цркви која се могла налазити поред Петрове цркве или негде на подручју Новог Пазара.

Свети Сава је успоставио ново устројство Цркве у Срба 1219 (Јанковић 1985) са неким старим седиштима епископија (Рас, Призрен, Липљан) и неким дотле непознатим, углавном у Рашкој (на западу су Будимље и Дабар, на северу Моравица, на истоку Топлица, а на југу Хвосно). У саставу које епископије (односно епископија) су дотле биле области новооснованих епископија, пре свега оне на западу? Очигледан је недостатак података, који би ту Цркву повезали са оном из времена кнеза Мутимира. Још је теже успоставити континуитет са Црквом из доба цара Ираклија (610–641). Да се то може археолошки утврдити, показују примери манастира код Требиња и Тивта. Треба прво истражити да ли је Свети Сава заправо обновио Цркву утемељену у време пре сукоба са тројезичницима, који се за сада могу само наслућивати из посредних вести. Сасвим су извесни сукоби током 10–12. столећа са противницима словенске службе, односно са заступницима искључиво латинске или грчке службе за Словене. Они су повремено морали бити праћени насиљем, а у неким случајевима и војним дејствима, како то указују збивања из доба великог жупана Стефана Немање (1166–1196), а и после њега. Умешаност спољних сила је несумњива, али се још не може правилно сагледати. У тим сукобима стара епископска седишта могла су бити напуштана и премештана. Да су она постојала указују откривене рушевине цркви, које се још увек не могу повезати са малобројним писаним подацима. Петрова црква, која још стоји, данас је један од ретких сведока ових збивања.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Благојевић, М. 1976 Заструма, Сеченица (Σεττενίτσα), Стримон (Στρυμόν) и Тара (Τάρα) у делу Јована Кинама, *Зборник радова Византолошког института* 17: 65–75.
- Бояджијев, С. 1982 Архитектурата на крвглата црква в Преслав, у *Исследвания върху архитѣкѣураѣта на бѣлгарскоѣо средновековѣе*, ред. Р. Ангелова, Н. Чанева – Дечевска и Ст. Стамов, Софија, 3–128.
- Ваклинов, С. 1977 *Формиране на старобѣлгарската култура, VI – XI век*, Софија.
- Ваклинова, М. 1984 Ранновизантијската архитектурна декорација и украсата на ранносредновековните бѣлгарски постројки, у *Сборник в ѣамей на ѣроф. Сѣанчо Ваклинов*, ур. В. Гюзелев, Софија, 93–99.
– 1993 Материали и производство на Преславската каменна пластика, *Преслав* 5: 68–101.
- Василева, Д. 1984 Големият дворец в Плиска, у *Сборник в ѣамей на ѣроф. Сѣанчо Ваклинов*, ур. В. Гюзелев, Софија, 153–159.
- Вукадин, О. 1977 Истраживање средњовековног комплекса у селу Попе код Новог Пазара, *Новопазарски зборник* 1: 157–166.
- Гарашанин, М. и Корачевић, Д. 1979 Базилика П во Скупи, *Macedoniae acta archaeologica* 5: 31–46.
- Георгиев, П. 1984 Строителната историја на малкиот дворец в Плиска, у *Сборник в ѣамей на ѣроф. Сѣанчо Ваклинов*, ур. В. Гюзелев, Софија, 140–152.
- Дероко, А. 1962 *Монументална и декоративна архитѣкѣура у средњевековној Србији*, Београд.
- Иванишевић, В. 1989 Античко утврђење на Тројану, *НПЗ* 13: 7–28.
– 1990 Касноантичко утврђење на Златном Камену код Новог Пазара, *НПЗ* 14: 7–17.
- Јанковић, Б. 2001 О традиционалном српском грнчарству у позном средњем веку, у *Зборник Етнографског музеја у Београду 1901–2001*, ур. Ј. Бјеладиновић, Београд, 141–161.
– 2003 *Манасѣир Тврдош*, Требиње.
- Јанковић, Б., Костић, В., Кривокапић, М., Живковић, М. и Милошевић, Н. 2000 *Превлака, манасѣир Свѣѣоѣ Арханѣла Михаѣла*, каталог изложбе, Превлака – Херцег Нови.
- Јанковић, М. 1985 *Еѣпскоѣије и миѣроѣолије Срѣске цркве у средњем веку*, Београд.
- Јовановић, А. 1995 Археолошка истраживања у Новопазарској Бањи, *НПЗ* 19: 31–67.
- Јуришић, А. 1989 *Градац, резултати археолошких истраживања*, Београд.
- Калић, Ј. 1979 Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године, у *Сава Немањић – Свѣѣи Сава, историја и ѣредање*, ур. В. Ђурић, Београд, 27–52.
– 1981 Српски велики жупани у борби с Византијом, у *Историја срѣскоѣ народа* I, ур. С. Ђирковић, Београд, 197–211.
- Ковачевић, Ј. 1967 Од доласка Словена до краја XII вијека, у *Историја Црне Горе I*, Титоград, 281–444.
- Кинам 1971 Јован Кинам, у *Византијски извори за историју народа Југославије* IV, обр. Ј. Калић, прев. Н. Радошевић – Максимовић, Београд, 1–105.

- Кораћ, В. 1959 Дољани код Титограда, *Сѣаринар* 9–10: 383–385.
– 2001 *Марѣинићи, осѣиаци раносредњовековног ѓрада*, Београд.
- Кораћ, В. и Шупут, М. 1998 *Архијекѣиура визанѣијског свеѣа*, Београд.
- Љеѣоѣис 1988 *Љеѣоѣис ѣоѣа Дукљанина*, прев. и прир. С. Мијушковић, Београд.
- Мавродинов, Н. 1959 *Сѣаробѣлѣарскоѣо изкусѣиво*, Софија.
- Mazzariol, G. i Pignatti, T. 1961 *Storia dell'arte italiana*, Verona.
- Милинковић, М. 1978 Рановизанѣијско утврђење на Ђурђевици у Ђерекарама, *НПЗ* 7: 29–37.
– 1985 Рановизанѣијско утврђење на Тупом кршу, *НПЗ* 9: 47–54.
- Михаиловић, Р. 1986 Црква Светог Петра код Новог Пазара, *НПЗ* 10: 67–100.
- Мркобрад, Д. 1996а Рас – Постење, истраживања уз јужни део североисточног бедема током 1994. године, *Гласник Срѣског археолошког друшѣива* 11: 197–207.
– 1996б Рас – Постење, истраживања 1995. године, *ГСАД* 12: 121–128.
- Нешковић, Ј. 1987 Архитектура, у *Пеѣрова црква код Новог Пазара*, ур. Р. Станић, Београд, 17–38.
- Николајевић – Стојковић, И. 1957 *Рановизанѣијска архијекѣионска ѣласѣика у Македонији, Србији и Црној Гори*, Београд.
- Nikolajević, I. 1963 La décoration architecturale des églises découvertes à Doljani – Monténégro, *Atti del VI Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana*, Roma, 457–470.
- Новаковић, Р. 1977 Милош Благојевић, Заструма, Сеченица (Σεττενιςα), Стримон (Στριμων) и Тара (Τάρρα) у делу Јована Кинама, Зборник радова Византолошког института 17, *Исѣиоријски часоѣис* 24: 299–321.
– 1981 *Где се налазила Србија од VII до XII века*, Београд.
- Овчаров, Д. 1991 Архитектурни паметници и инжинерно–технически сѣорђежения. Изясняване на общата сградостроителна концепција, у Д. Овчаров, Ж. Аладжов, Н. Овчаров, *Големият царски дворец вѣв Велики Преслав 1, Преславскаѣа ѣаѣириарши ѣрез X век*, Софија, 9–51.
- Овчаров, Д., Тотев, Т. и Попов, А. 1980 *Сѣари бѣлѣарски сѣолици*, Софија.
- Ορλάνδος, Α. Κ. 1938 Τα Βυζαντινά Μνημιά της Καστοριάς, *Αρχεѣον των βυζαντινων Μνημѣων της Ελλάδος*, Δ, Αθήνα.
- Роровић, В. 1967 Sirmium – Mitrovica (Sremska i Mačvanska), *Arheološki pregled* 9: 131–138.
– 1980 Предговор, у С. Ерцеговић – Павловић, Римске и средњевековне некрополе у Маѣванској Митровици, *Sirmium* 12, ред. В. Поповић, Београд.
- Роровић, М. 1999 *Tvrđava Ras*, Beograd.
- Поповић, М. и Премовић – Алексић, Д. 1996 Велика градина у Врсеницама II, *НПЗ* 20: 179–181.
- Порфирогенит 1959 Константин Порфирогенит, Спис о народима, у *Визанѣијски извори за исѣиорију народа Јужославије II*, обр. Б. Ферјанчић, Београд, 9–76.
- Pudić, I. 1965 Šudikovski znaci, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja u Sarajevu* 3: 179–185.
- Томовић, Г. 1990 Глагољски натпис са Чечана, *ИЧ* 27: 5–18.

- Тотев, Т. 1982 *Манасијирџи в "Тузлалџка" – център на рисувана керамика в Преслав през IX-X в., София.*
– 2001 *Керамичната икона в средновековна България, София.*
- Ђирковић, С. 1981 *Образовање српске државе, у Историја српског народа I, ур. С. Ђирковић, Београд, 141–155.*
- Чанак-Медић, М. 1995 *Архијектура прве половине XIII века, књ. II, Београд.*
- Чанева-Дечевска, Н. 1980 *Църкви и манастири от Велики Преслав, София.*
- Čerškov E. 1970 *Municipijum DD kod Sočanice, Beograd.*

УДК: 726.033(497.11 Рашка)

DJORDJE JANKOVIĆ

ON THE CHURCH OF RAŠKA IN PRE-NEMANJIĆ TIMES

Summary

Although the period of the seventh to twelfth centuries has not been systematically studied, the examined monuments in the neighbouring countries may assist in forming a better picture of the Church as it was in pre-Nemanjić times and in establishing more accurate dates for some church structures. The basic question is the place of the episcopal see of Serbia in the ninth and tenth centuries and the nature of its relation to the bishopric at Ras. Here presented are the monuments that suggest a solution, and they all are situated in the Raška Valley or the adjoining areas.

The oldest church structure is a basilica at Pazarište. Similar edifices, above all a basilica in the metropolis of Dardania Scupi, date to the fourth and fifth centuries. The one at Pazarište remained in use into the sixth century; a funerary chapel on the other side of the Raška River is likely to belong to the same period. This church may have been in use in the tenth to twelfth centuries as well, when basilicas were being built in the territory of the Patriarchate, i.e. Archbishopric of Ohrid. A basilica at Novopazarska Banja, dated to the sixth century, was not in use in later times. A church of the same date at the Monastery of Gradac may have been in use during the medieval period, just like the churches within some Early Byzantine fortresses.

It seems that the basilica at Pope may be the first church to have been built after the Early Byzantine period. It has three apses at the eastern end, apparently at

least two altars, chairs and some other distinctive features. A similar, early-ninth-century church has been found in Zeta, on the site known as Gradina (hill-top) Martinići. Similar churches in Bulgaria date to the ninth and tenth centuries and have domes. Basilicas of the ninth to eleventh centuries in the territories under the jurisdiction of Thessalonica and Ohrid also show similar features.

At Sočanica there is a basilica dated to the turn of the ninth and tenth centuries which was built into a structure likely of a tetrarchic date. Its stone decoration dates it to the reign of Simeon I (893–927). The structure on its northern side may also be of the same date. The basilica was in use during the eleventh and twelfth centuries, as evidenced by grave finds. In the reign of grand župan Uroš II the site was called Sečenica and it was defended from Byzantium by the freshly-built fortress of Galič, probably protecting the bridge across the Ibar and the road leading to Ras.

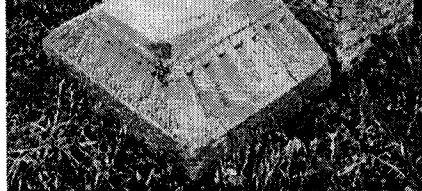
St. Peter's church is dated to the ninth–tenth centuries, but the hypothesis about its Early Byzantine foundations has not been dismissed. Although it finds close analogies as far as Armenia, there is no reason not to relate it to similar baptisteries in Italy and even nearer. Similar in many aspects is the church with a trefoil plan at Doljane, misdated to the Early Byzantine period; its baptismal font is accommodated in a separate room, unlike St. Peter's, where it is installed under the dome, just as it is in the Round Church at Preslav. St. Peter's should be dated to the second half of the tenth century; according to the *Letopis popa Dukljana/The Annals of the Priest of Duklja*, it was built by "King Belo".

Finally, it may be underscored from the presented data that Sočanica, under Bulgarian rule an important religious centre, may have been a bishop's seat. Prior to the Bulgarian conquest the episcopal see of Serbia is likely to have been at the Patriarchate of Peć, and afterwards it must have been somewhere in the Lim or Drina valleys, or even in the Sarajevo area. Only after the building of Prince Belo's baptismal church may perhaps the episcopal see of the Serbian Church be sought for at Ras. The location of that possible episcopal church remains to be identified; in all probability, it is an as yet undiscovered structure earlier than the eleventh century. In the twelfth century the Bishopric of Ras was there; specific to that period of Byzantine rule is the church known as Stara Pavlica, built in the mid-twelfth century.

06. 05. 2003.

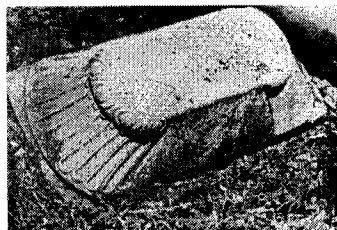
Надгробни мраморови у рушевинама базилике
Gravestones among the ruins of the basilica

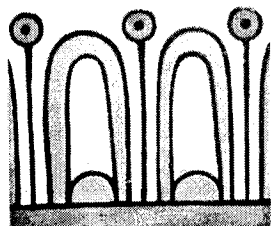
1

2

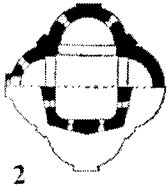
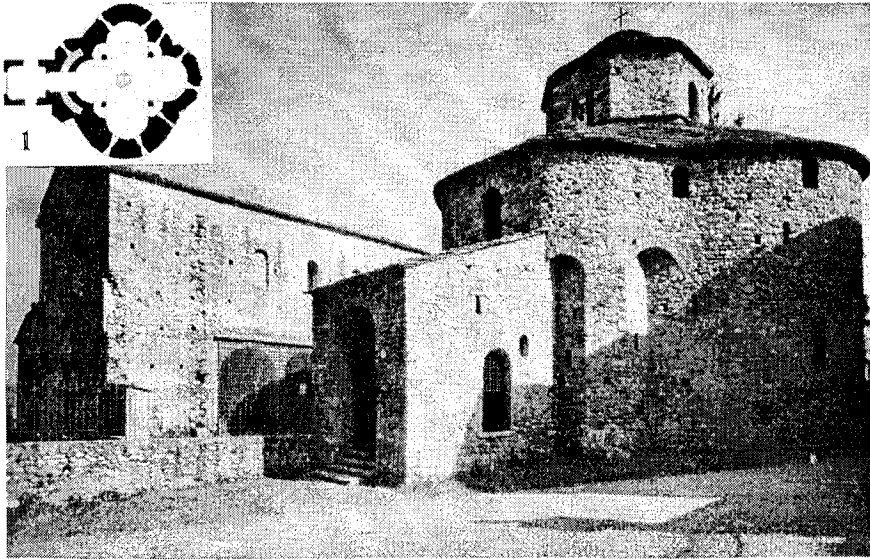

3

4

Капители из базилике у Сочаници (1-2) (по Е. Чершкову 1970) и Стоба (3)
(по И. Николајевић–Стојковић 1957); керамичка плоча из Преслава (4) (по Н. Мавро-
динову 1959)
Capitals from the basilicas at Sočanica (1-2) (after E. Čerškov 1970) and Stobi (3) (after I.
Nikolajević-Stojković 1957); ceramic slab from Preslav (4) (after N. Mavrodinov 1959)

Крстионице из Ђалијана (1) и Бијеле (2) (по G. Mazzariol и T. Pignatti 1961)
Baptisteries at Gialiano (1) and Biella (2) (after G. Mazzariol & T. Pignatti 1961)